

סימן קכד – [דין חזרת ש"ץ, ועניית אמן], דין הנהגת שליח צבור ב"ח הברכות, ודין עניית אמן**[קריאה בפולה דש"צ]****סעיף א - חזרת ש"צ:¹****לאחר שסיימו הציבור תפילתם:****הש"צ - חוזר על התפלה** [כדי שמי שאינו יודע להתפלל - יכין למה שהוא אומר, ויצא ידי חובה (כחכמים)]^{2,3}.**וכל מי שיוצא ידי חובה ע"י הש"ץ, צריך:**

א. לכין לכל מה שהש"ץ אומר מתחילה ועד סוף.

ב. אינו מפסיק [אף לדברים שבקדושה] ואינו משיח⁴.ג. פוסע ג' פסיעות לאחוריו, כאדם שמתפלל לעצמו [כרוב שרירא ורב האי, ושלם כרי"ץ גיאת]⁵.¹ הקדמה לסעיף א (וע"ע בסעי' ז):**בראש השנה לגב-לה/א - נח' את מי הש"ץ מוציא ידי חובה בתפילה?****חכמים** - הש"ץ מוציא ידי חובה רק את מי שאינו בקיא, אך מי שבקיא צריך להתפלל בעצמו.**רבן גמליאל** - כשם שהש"ץ מוציא ידי חובה את מי שאינו בקיא, כך מוציא את מי שבקיא.**הלכה: בר"ה ויוה"כ - כרבן גמליאל** שהש"ץ מוציא אף את הבקיא [כיון שבימים אלו הברכות ארוכות וקשה לכוון בהם (דף לה/א), וע"ע מג"א ריש סי' תרצא].
ובשאר השנה - כחכמים שהש"ץ מוציא רק את מי שאינו בקיא, [אך הבקיא - צריך להתפלל בעצמו, כיון שתפילה רחמים, וצריך לבקש רחמים על עצמו (רי"ן)].**ומבואר בב"י:**

א. מה שהש"ץ מוציא את מי שאינו בקיא - זה דוקא כשהוא מבין מה שהש"ץ אומר, אבל כשאינו מבין, אין הש"ץ מוציא, [שכן לישנא ד"יכיון" - לא שייך אלא במבין מה שהש"ץ אומר].

ב. כתב הר"ן אף שקי"ל (רי"ה כט/א) כל הברכות כולן אע"פ שיצא ידי חובה מוציא אחרים, מ"מ בתפילה הדין הוא:

אם יודע להתפלל - אין חברו מוציא, מכיון שתפילה רחמים היא, וכל אחד צריך לבקש רחמים על עצמו.**אבל כשאינו יודע להתפלל - חברו מוציא, כגמי' בברכות מה/ב - אחד סופר ואחד בור, סופר [=בקיא] מברך, ובור יוצא.**

ג. היוצא ידי חובה בתפילת הש"ץ - האם צריך לפסוע לאחור?

טוש"ע כרב שרירא ורב האי גאון - פוסע ג' פסיעות לאחוריו, כאדם שמתפלל לעצמו.**שלם כרי"ץ גיאת - דלשיטתו כשם שש"ץ פוטר מתפלה כך פוטר מג' פסיעות.**² (מ"ב א):א. **כיון שהלכה כחכמים** - בשאר השנה, לכן הש"ץ מוציא רק את מי שאינו בקיא, אבל הבקיא - אינו יוצא אפי' בדיעבד בתפילת הש"ץ.
[ובר"ה ויוה"כ - מעיקר הדין הש"ץ מוציא אף את הבקיא (מג"א ריש סי' תקצ"א, וע"ש)].

ב. ואף כשאינו בקיא - אינו יוצא א"כ יש עשרה בביהכ"ס.

(מ"ב ב) **יכוון - וצריך שיבין בלשון הקודש**, דאל"כ לא מהני אף ששומע מש"ץ כל תיבה, אבל המתפלל בעצמו בלשה"ק - אפילו אם אינו מבין הלשון יצא [מחמת הסגולות של לשון הקודש (כדלעיל בביה"ל סי' קא סעי' ד)], ועכ"פ ברכת אבות יראה להבין מה שהוא אומר (וע"ע לעיל סי' ק"א מ"ב ס"ק ד).**ביה"ל ד"ה יכוון) אם אומרים פיזטים באמצע התפילה - אין הש"ץ מוציא [אף] את מי שאינו בקיא, מכיון שא"א לשמוע את כל הפיזטים והוא פעין הפסק [באמצע תפילתו]. ומ"מ יחזור הש"ץ על התפילה, כי יתכן באופן רחוק שיתכוון מי שאינו בקיא, ויוצא בזה.****ביה"ל ד"ה ויוצא בו) המסופק אם התפלל בשבת/ביו"ט או תפילת מוסף של חוה"מ** [נדבה אין יכול להתנות שחוזר להתפלל בנדבה (כדלעיל סי' קז ס"ק ה-ו)] - יש לו תקנה להיות ש"ץ, ויוצא מידי ספקו.³ וע"פ הסוד - יש הכרח לתפילת החזרה, ומעלתה גדולה מתפילת הלחש, ולפיכך אין לבטל את החזרה אא"כ יש אונס (ב"ח תרומה אות ב, כה"ח ב).⁴ (מ"ב ג) **אינו מפסיק - אפילו אם שמע מאחרים בתוך כך איזה קדושה או ברכו וכל שכן דאסור לענות ברוך הוא וברוך שמו, אך עונה אמן על ברכות התפילה, שיוצא בה ידי חובה.**⁵ וכן צריך לכרוע ולזקוף באבות ובהודאה תחילה וסוף (כה"ח ז).

סעיף ד - בחזרת הש"ץ - על הקהל להקפיד על סימנך **ש"ץ** (רא"ש)¹⁷:

שתיקה¹⁸

כוונה לברכות שמברך החזן¹⁹

עניית אמן

ואם אין ט' המכוונים לברכות הש"ץ - קרוב להיות ברכות הש"ץ לבטלה, **לכן כל אדם יעשה עצמו כאילו אין ט' זולתו, ויכוין לברכת החזן**²⁰.

רמ"א: י"א שכל העם ילמדו, כשחזור הש"ץ התפילה, וע"ע בהע"י^{21,22}.

סעיף ה - ברוך הוא וברוך שמו (רא"ש)

על כל ברכה שאדם שומע בכל מקום - אומר: ברוך הוא וברוך שמו²³.

¹⁷ **כתב הרא"ש** (שו"ת כלל די סי' יט) - יש לגעור באותם המגביהים קולם ואומרים עם החזן תפילת שמונה עשרה וקדושה, והמשך דבריו ראה בטור.

וביאר הב"י (וכן במ"ב טז) - שב' טעמים לכך שראוי לגעור בהם:

טעם א' כיון שכבר התפללו - אסור להם להתפלל שנית [דהוי ברכה לבטלה], ומה שא"ר יוחנן: 'הלואי שיתפלל אדם כל היום כולו', הוא דוקא בספק התפלל, אבל בודאי התפלל - אסור להתפלל שנית [ונפרט שמה שהתירו לחזור ולהתפלל הוא דוקא בנדבה ועיי' חידוש כדלעיל בסי' קז].

וטעם ב' מפני שזה נראה כקלות ראש - מה שמגביהים קולם ומזמרים עם החזן, ומפני כך אף כשלא אומרים פתיחת הברכות וחתימתם, ראוי לגעור בהם מאחר שנראה כקלות ראש.

¹⁸ (מ"ב טז) **יש לשתוק** - היינו פשוט שאסור לומר עם הש"ץ כל הברכה, דהוי ברכה לבטלה, אלא אפילו לומר עמו איזה תיבות מאמצעו ג"כ אין נכון, דיש לחוש משום שיגרא דלישנא יוציא ברכה מפיו, וכ"ש אותם המגביהים קולם ומזמרים עם הש"ץ דהוי כיוהרא ויש לגעור בהם דהוי כקלות ראש.

¹⁹ (מ"ב יז) **ולא יאמר תחנונים ולא ילמד בעת חזרת הש"ץ** - שמה עמי הארץ ילמדו ממנו, ויעסקו בשיחה בטילה ח"ו, ונמצא מחטיא את הרבים.

²⁰ (מ"ב יח) כאילו אין ט' - ע"כ יראה לכתחילה לכוין לשמוע כל הברכה ולא סוף הברכה בלבד.

(מ"ב יט) והעולם נוהגין לצרף למנין ולהתפלל חזרת הש"ץ - אפילו מי שידעין בו שמשיה ואינו שומע חזרת הש"ץ כראוי, ונ"ל דבכגון זה טוב שיתנה הש"ץ בינו לבין עצמו בחזרת התפילה, שאם לא יענו תשעה אמן אחריו ויכונו לברכותיו, שיהא התפילה ההיא בתורת נדבה.

²¹ **האם צריך לעמוד בחזרת הש"ץ?**

רמ"א: י"א שכל העם יעמדו, כשחזור הש"ץ התפילה [כיון שמכוונים ושומעים את הש"ץ, ושומע כעונה, וכאילו מתפללים בעצמם (מ"ב כ)].

וכ"פ החיד"א (קשר גודל סי' יח ס"ק יב) **הב"ח** (תרומה אות ז), **וכה"ח** (כד) - **שהמנהג לעמוד בחזרת הש"ץ, [אא"כ הוא זקן או חולה ישב (כה"ח)].**

אולם ליחה דעת (שו"ת ח"יה סי' יא) **וילקו"י** (ח"א עמי רפב) - **מותר לקהל לשבת אחר קדושה וברכת האל הקדוש, וכשיגיע הש"ץ למודים, יעמוד עד שיסיימו מודים דרבנן, והמחמיר לעמוד בכל חזרת הש"ץ, תע"ב.**

²² **ואם זה בתוך ד' אמות של המתפלל - אסור מצד הדין לשבת, כגון:**

א. בתוך ד' אמות לש"ץ - אסור לישוב (מ"ב כ).

ב. בתוך ד' אמות של מי שאינו בקיא ושומע ויוצא ידי חובה מהש"ץ - אסור לישוב בחזרה (שעה"צ כ).

ג. המקרים שבסעי' י' [כגון ששכח יעלה ויבוא, דשומע את הש"ץ ויוצא ידי חובה] - הוי כאילו מתפלל בעצמו, וצריך לעמוד בדי' אמותיו (שעה"צ כ).

²³ (מ"ב כא) **ומקרים שאינו אומר ברוך הוא וברוך שמו:**

א. כשעומד במקום שאינו רשאי להפסיק [כגון בפסוקי דזמרה וכל שכן בברכת ק"ש אפילו בין הפרקים] - אסור לאמרו.

ב. וכן אם שמע ברכה שחייב בו והוא מתכוין לצאת ע"י המברך [כברכת שופר ומגילה וקידוש וכה"ג] - אין לענות ב"ה ובי"ש דשומע כעונה, וכמאן דאמר בעצמו הברכה דמיא והוי הפסק בברכה, ומ"מ בדיעבד אין להחמיר בזה. [וכ"פ שו"ת חזו"ע ח"ב עמ' קכח, אולם לשו"ע הרב סעי' ב - אפי' בדיעבד לא יצא ידי חובתו, ולגר"ש משאש - לכתחילה עונים ב"ה וב"ש (שו"ת שמש ומגן ח"ב או"ח סי' לז)].

(מ"ב כב) **ורמז לב"ה וב"ש** - מהפסוק "כי שם ד' אקרא, הבו גודל לאלהינו" (דברים לב, ג), ועוד **אם כשמזכירים צדיק בשר ודם צריך לברכו שנאמר "זכר צדיק לברכה"** (משלי י, ז), צדיקו של עולם על אחת כמה וכמה.

וברכות שחתימתו קצרה רק כב' תיבות כפוקח עורים [וברכות שמונה עשרה] - צריך הש"ץ לזיזר שלא למהר כ"כ לחתום תיכף את הברכה, אלא לשהות מעט [שיסיימו הציבור לענות ב"ה וב"ש] כדי שישמעו איזה ברכה מסיים ויוכלו לענות אמן תיכף, דאלי"כ לפעמים עיי' עניית ב"ה וב"ש, הרבה אינם יודעים איזה ברכה מסיים, וענייתם איננה תיכף אחר שכלה הברכה, וכ"ז יש בו חשש של אמן יתומה וכדלקמן בסעיף ח' בהג"ה.

סעיף ו - **חובת עניית אמן וכוונתה** (טור ור' דוד אבודרהם):²⁴

יענו אמן - אחר כל ברכה, בין אותם שיצאו ידי תפלה, בין אותם שלא יצאו [ויוצאים עכשיו ע"י הש"ץ (מ"ב כג)].²⁵

ובכוונה שיכוין בלבן - אמת היא הברכה שברך המברך, ואני מאמין בזה.²⁶

סעיף ז - **איסור שיחת חולין**

לא ישיח שיחת חולין בשעה שש"ץ חוזר התפלה, ואם שח - הוא חוטא, וגדול עונו מנשוא, וגוערים בו (ארחות חיים בשם ר' יונה).²⁷

(רמ"א) **וילמד בניו הקטנים שיענו אמן** - כי מיד שהתינוק עונה: אמן, יש לו חלק לעולם הבא (כל בו עפ"י סנהדרין ק"ב).²⁸

²⁴ מעלת עניית אמן:

א. **שבת קיט/ב** (טור סעי' ח-ט) - **אמר רבי שמעון כל העונה אמן בכל כחו פי' בכל כוונתו פותחין לו שערי גן עדן** שנאמר (ישעיה כו) "פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים" אל תקרי אמונים אלא אמנים, אלו שאומרים אמן.

ב. **מדרש שוחר טוב** (תהלים לא, ח) - **מאי דכתיב** (תהלים לא, כד) **אמונים נוצר ה', אלו שאומרים אמן באמונה**, אומר ש"ץ ברוך מחיה המתים, והם עונים אמן, ועדיין לא ראו תחיית המתים ומאמינין בהקב"ה שמחיה מתים... (והמשך המדרש ראה בטור סעי' ו (ב)).

ג. כתב ר' דוד אבודרהם (בב"י עמ' תנו) - **דבתפילה אחת שמתפלל עם הציבור כתיקונה, נותנים לו שכר של 57 ברכות** [היינו על ש: א) התפלל בלחש י"ט ברכות, ב) ושמע מהש"ץ י"ט ברכות, ג) וענה **אמן** אחר י"ט ברכות, נמצא שיש לו שכר 57 ברכות].

ד. **סנהדרין ק"ב** - מאימת תינוק זוכה לחיי העוה"ב, משמתחיל לענות אמן... וע"ע לקמן בסעי' ז בהע" 28.

²⁵ ויש לזהר יותר באמן דהאל הקדוש ושומע תפילה (מרדכי דרכ"מ ד).

²⁶ (מ"ב כד) **יכוין בעניית אמן - גם על מה שאמר המברך ברוך אתה ה', כגון כשאמר הש"ץ "בא"י מגן אברהם", יכוין העונה - אמן שיהיה מבורך שם ה', שהיה מגן אברהם, וכה"ג בכל הברכות.**

(מ"ב כה בשם מג"א) **מה מכוון בעניית אמן:**

בברכת הודאה [כגון ברוך שאמר וישתבח וגאל ישראל (ולכח"ח (ס"ה אות יח) - ה"ה בברכות המצוות והנהנין)] - יכוון שהברכה היא **אמת** ואני מאמין בזה.

אבל בתפילה [כגון בברכת אתה חונן] - צריך לכוון שהיא **אמת** [שהוא חונן הדעת], **וגם יהי רצון שיקויים דבר זה** [שיחונן לנו דעה, וכיוצ"ב בכל הברכות].

ובקדיש - צריך לכוון על **העתיד** לבד, שמה שמבקש יתגלה בזמן קרוב. [וע"ע בב"ה"ל ד"ה ובכוונה דלקמ"א*].

◀ **העונה אמן אחר ברכת המחזיר** - לא יאמר ביחד 'אמן מודים אנחנו לך', [כי אמן קאי על הברכה, ומודים הוא ענין בפני עצמו], רק **ישא מעט אחר תיבת אמן.**

◀ **מי שנזדמן לו לענות אמן על ב' דברים** - עונה שני אמנים זה אחר זה, **ויכוין בכל אמן את הענין על מה הוא עונה**, וטפי עדיף לומר **אמן ואמן** (וכן בב"ה"ח (ב)).

* **ב"ה"ל (ד"ה ובכוונה)** - **לגבי הכוונה בג' ברכות ראשונות, שהן שבת:**

מהש"ה ופמ"ג וכ"כ מב"ח (ה) - בג' ברכות ראשונות, יש לכוון רק שמאמין שמה שאמר המברך, הוא **אמת**.

אולם ממג"א משמע - שבשתי ברכות ראשונות, יש לכוון שהן **אמת**, **וגם על העתיד** שיהיה במהרה.

וכתב הב"ה"ל - **דצ"ע למעשה.**

²⁷ (מ"ב כו) לא ישיח שיחת חולין בחזרת הש"ץ, אפי' אם ירצה לזהר בסוף כל ברכה לכוון לענות אמן (כדלעיל ס"ק יז).

כתב השל"ה - ראיתי מהחרדים אל דבר ד' ששמים הסידור בפניהם בשעת חזרת התפילה, ועיניהם וליבם שם שלא יראו חוצה, ואז מכוונים על כל מלה ומלה.

(מ"ב כז) **כתב הכל בו** - **אוי לאנשים שמשחים בעת התפלה**, כי ראינו כמה בהכ"נ נחרבו בשביל עון זה, ויש למנות אנשים ידועים להשיג על זה.

²⁸ **סנהדרין ק"ב** - מאימת תינוק זוכה לחיי העוה"ב, משמתחיל לענות אמן, שנאמר פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים, אל תקרא אמונים אלא אמנים, **וכתב בכל בו** - דמשום זה יש לאדם להרגיל בניו הקטנים שיענו אמן (דרכ"מ ו).

(מ"ב כח) הקטנים - וצריך שיחנכם שיעמדו באימה ויראה. והקטנים ביותר הרצים ושבים בב"ה"כ"נ בשחוק מוטב שלא להביאם, דהרגל נעשה טבע, וגם שמטרידים להצבור בתפילתם. ומלבד כ"ז נכון להאב המביא קטנים כאלו לבה"כ"נ להשיג על בגדיהם וסנדליהם אם הם נקיים, כדי שלא להכשיל בזה להמתפללים בתוך ד' אמותיהם ועיין לעיל סימן פ"א במ"ב ס"ק ג.

סעיף ח - אמנים שלא עונה וסימנך הקרי"א (ברכות מז/א): 29

ועונשו של העונה אמן זו:	אמנים שלא עונה וסימנך הקרי"א:	
יתחטפו ימיו [ימות קודם זמנו]	פירוש א' (רש"י) - שלא יאמר את הא' בניקוד חטף [אָמֵן, בניקוד שוא או בשאר נקודות], אלא בקמץ [אָמֵן] .	הטופה
יתקטפו ימיו [יתקצרו ימיו]	פירוש ב' (הערוך) - שלא יחטוף וימהר לענות קודם שיסיים המברך .	קטופה
יהיו בניו יתומים	שלא יחסיר את קריאת האות נו"ן [וה"ה א' או מ' (ביה"ל)], אלא יוציאה בפיו שתהא ניכרת , (גם לא יפסיק באמצע המלה, ב"י ורמ"א).	יתומה²⁹
יתקצרו ימיו	לא יענה אמן קצרה [נפני שנראה כמשא עליו], אלא ארוכה קצת , כדי שיוכל לומר: 'אל מלך נאמן'. [והעונה אמן ארוכה - מאריכין לו ימיו ושנותיו (גמ' שם), ובלבד שלא יאריך בה יותר מדאי (תוס', טור)]	קצרה
	לא יאריך בה יותר מדאי , לפי שאין קריאת התיבה נשמעת כשמאריך יותר מדאי (תוס') ³⁴ .	ארוכה מדאי

²⁹ הקדמה לדין מהו לענות אמן יתומה - כשלא שמע את הברכה (ב"י עמ' תנח-תסא):

ברכות מז/א - תנו רבנן אִין עֲזִיבִין ... ולא אמן יתומה [כשלא שמע את הברכה (רש"י)].

ירושלמי (ברכות פ"ח ה"ח) - איזו היא אמן יתומה! הוא דמיחייב לברכה ועני, ולא ידע מה עני.

סוכה נא/ב - תניא... אלכסנדריא של מצרים... פעמים שהיו שם... כפלים כיוצאי מצרים, ... ובימה של עץ באמצעיתה, וחזן הכנסת עומד עליה והסודרין בידו. וכיון שהגיע לענות אמן - הלה מניף בסודר, וכל העם עֲזִיבִין אמן [אף שלא שמעו את הברכה].

לכאורה - סתירה, מהו לענות כשלא שמע את הברכה:

ירושלמי וברכות מז/א - לא עזבה אמן כשלא שמע את הברכה	סוכה נא/ב - באלכסנדרי היה קהל גדול, ועבדו אמן ע"י הנפת סודרים ואף שלא שמעו את הברכה
תירוצ' רש"י, תוס' (ורב כהן צדק לפי הטור) והרמ"א	מייירי שלא יודע מה הברכה [דאף כשאינו חייב באותה ברכה] - לא עונה אמן.
תירוצ' ר' יונה [והערוך בשם הר"ן] והשו"ע [וכ"כ מהירושלמי ברכות פ"א ה"ד]	מייירי בברכה שחייב בה [דאף שיודע איזה ברכה מברך הש"א] - לא יכול לצאת ידי חובה כשאינו שומע הברכה, ולכן לא עונה אמן.

נפק"מ בין התירוצים דכשלא שמע את הברכה - לכל שיטה יש צד להקל וצד להחמיר (ב"י עמ' תסא):

אם זו ברכה שחייב בה ולא שמע את הברכה, אך יודע מה היא הברכה	אם אינו חייב באותה ברכה ולא שמע את הברכה, ולא יודע מה היא הברכה
רש"י ותוס' [כל שיודע מה הברכה - יכול לענות אמן] (ורמ"א - מודה לכך דוקא בברכה שאינו חייב בה (מ"ב לא))	עונה אמן [אף שחייב באותה ברכה, כיון שיודע מה הברכה]
ר' יונה ורבינו ניסים ושו"ע [כל שלא חייב בברכה - יכול לענות אמן. ולר' יונה - ה"ה שאם התפלל, עונה לברכות הש"ץ מאחר שאינו חייב בברכה].	לא עונה אמן [מאחר שחייב בברכה]

ב"י להלכה - כיון שהרמב"ם מסכים לדברי רבינו ניסים ורבינו יונה, וגם הרא"ש כתב כן בתירוצא בתרא, ומפורש בירושלמי כדבריהם, הכי נקטינן.

³⁰ **נפק"מ לדוגמא כשהתפלל - האם מותר לענות על ברכות הש"ץ, אף כשאינו שומע את הברכה? (מ"ב לא, לג)**

שו"ע - כיון שיצא ידי חובת תפילה, מותר לענות אמן אף שלא יודע על איזה ברכה הוא עונה, רק ששמע אחרים שעונים.

רמ"א [לפי פ"י הנח"צ וא"ר] - מותר לענות דוקא כשיודע איזה ברכה הש"ץ מברך.

ב"ח (ז) ונגמ"א (ג) - **בחזרת הש"ץ** [כיון שתיקנו רבנן שיחזור הש"ץ התפילה אפילו שכולם התפללו, כאילו כולם חייבים, ואין לענות אמן אף כשיודע מה היא הברכה, עד שישמע סיום הברכה מהש"ץ גופא. וע"ע לקמן בהע" 32.

מ"ב: **לכתחילה** (כ"ב"ח) - יש לזוהר לשמוע כל ברכות 18 מפי הש"ץ גופא.

אד בדיעבד (כרמ"א) - אפ"י אם לא שמע רק שידע איזה ברכה מ-18 מסיים הש"ץ, יענה אמן, כיון שכבר התפלל בעצמו.

ת. הדפסה - ב' / חשוון / תשפ"ד [17/10/2023 למניינם], כל הזכויות שמורות 026514196

סיכום נושאי הסעיפים בסימן קכד**דיני חזרת הש"ץ:**

סע' א': חזרת הש"ץ, ומי שיוצא ידי חובה - צריך לכוין למה שהש"ץ אומר, אינו משיח, לפסוע ג' פסיעות לאחוריו.
 סע' ב': ב' מקרים שהקלו לש"ץ להתפלל בקול רם אף שלא התפלל בלחש: א. כשאין מי שיוכל להיות ש"ץ, ב. אם הוא שעת הדחק [כגון שירא שיעבור זמן התפלה].

סע' ג': החזן - אומר את חזרת הש"ץ, אף שכולם בקיאים בתפילה, כדי לקיים תקנת חכמים (רמב"ם).

סע' ד': בחזרת הש"ץ - על הקהל להקפיד על סימנך **ש"ב"ע**: **שתיקה**, **כוונה לברכות**, **עניית אמן**, [**עמידה** (רמ"א)].

סע' ה': ברוך הוא וברוך שמו (רא"ש).

סע' ז' (שו"ע): איסור שיחת חולין.

סע' י: מי ששכח לומר דבר שצריך לחזור בשבילו [כגון "יעלה ויבוא" ברי"ח]: **מעיקר הדין (שו"ע)** - יוצא בשמיעת חזרת הש"ץ, **אולם כעת (מ"ב)** - מוטב שיחזור ויתפלל בעצמו.

דיני עניית אמן:

סע' ו': חובת עניית אמן וכוונתה (טור).

סע' ז' (רמ"א): ילמד בניו הקטנים שיענו אמן.

סע' ח': אמנים שלא עונה, וסימנך **הקיק"א**: **הטופה**, **קטופה**, **יתומה**, **ארוכה מדאי**.

סע' ט: המברך א"צ להמתין למאריכים בעניית אמן.

סע' יא: יכול לענות אמן – כל עוד שלא כלתה אמן מפי רוב העונים.

סע' יב: העונה אמן - לא יגביה קולו יותר מהמברך.